

Jana Mali

Manifestacija neoliberalne ideologije v razumevanju staranja in starosti na področju razvoja socialnega dela s starimi ljudmi¹

Razvoj socialnega dela s starimi ljudmi v Sloveniji je zelo povezan z razvojem socialne gerontologije, kot so pokazale dosedanje raziskave zgodovine socialnega dela. Najvidnejša povezava je v razvoju socialnega dela v domovih za stare ljudi, ki so bili definirani kot socialno-gerontološke institucije. Prispevek preučuje vpliv neoliberalne ideologije na gerontološka spoznanja v tujini. Na podlagi pregleda objav v reviji *Socialno delo* in njenih predhodnikov med letoma 1961 in 1999 analizira prispevke, ki obravnavajo teme staranja in starosti, z vidika treh elementov neoliberalne ideologije, in sicer (1) zaščitništva do starih ljudi, ki zavira participacijo in avtonomijo posameznikov, (2) elementov stigmatizacije in stereotipizacije starosti in (3) zmanjševanja socialnih pravic. Rezultati analize potrjujejo pojavnost vseh teh elementov v različnih obdobjih preučevanja gradiva. Vpliv neoliberalne ideologije na razumevanja staranja in starosti je v besedilih opazen, zato je mogoče sklepati, da je vplival tudi na poznejši razvoj socialnega dela s starimi ljudmi. Pod vplivom neoliberalne ideologije so v analiziranih zapisih opazne ideje o vlogi socialnega dela v praksi, na terenu, pri konkretnem delu s starimi ljudmi.

Ključne besede: neoliberalizem, socialna gerontologija, stigmatizacija, socialne pravice, zgodovina socialnega dela.

Dr. Jana Mali je redna profesorica na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani. Kontakt: jana.mali@fsd.uni-lj.si

The manifestation of neoliberal ideology in the understanding of ageing and old age in the context of development of social work with older people

The development of social work with older people in Slovenia is closely linked to the development of social gerontology, as shown by previous research into the history of social work. The most obvious connection is in the development of social work in homes for older people, which were defined as social gerontological institutions. The paper examines the influence of neoliberal ideology on gerontological findings abroad. Based on a review of publications in the journal *Socialno delo* and its predecessors between 1961 and 1999, it analyzes articles dealing with the topics of aging and old age from the perspective of three elements of neoliberal ideology, namely (1) paternalism towards older people, which inhibits the participation and autonomy of individuals, (2) elements of stigmatisation and stereotyping of old age, and (3) the reduction of social rights. The results of the analysis confirm the presence of all these elements in different periods of the material studied. The influence of neoliberal ideology on the understanding of ageing and old age is evident in the texts, so it can be concluded that it also influenced the later development of social work with older people. Under the influence of neoliberal ideology, the analyzed records reveal ideas about the role of social work in practice, in the field, in concrete work with older people.

Keywords: neoliberalism, social gerontology, stigmatisation, social rights, history of social work.

Jana Mali, PhD, is a full professor at the Faculty of Social Work, University of Ljubljana. Contact: jana.mali@fsd.uni-lj.si

- 1 Prispevek je del projektov *Socialno delo kot družbena naprava solidarnosti: izbrane problematike v zgodovinski in izkušnji optiki* (J5-2566) in *Socialno delo kot nosilec procesov družbenega vključevanja in socialne pravičnosti v Sloveniji – teoretske podlage, metodološke in metodične usmeritve in zgodovinski razvoj* (P5-0058), ki ju je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

0000-0001-7851-6216

Uvod

Področje preučevanja staranja in starosti je v Sloveniji v drugi polovici 20. stoletja v veliki meri usmerjala socialna gerontologija. Vplivala je tudi na razvoj socialnega dela s starimi ljudmi, kot vemo iz dosedanje analize razvoja tega področja socialnega dela (Mali, 2008; Mali in Grebenc, 2021). Kako (če sploh) so na usmeritve socialne gerontologije (in s tem tudi na socialno delo s starimi ljudmi) vplivale socialnopolitična usmerjenost države in njene ekonomske razmere v družbi ter kako se je v takšnih razmerah lahko porajalo socialno delo s starimi ljudmi, sta kompleksni vprašanji, ki jima v zgodovinski analizi razvoja socialnega dela s starimi ljudmi doslej nismo namenjali večje pozornosti. Več je znanega o razvoju socialnega dela s starimi ljudmi v tujini, še zlasti v povezavi z razvojem gerontologije.

Socialno delo s starimi ljudmi je specifično področje socialnega dela, ki je pogosto povezano z gerontologijo. Koskinen (1997), na primer, ugotavlja, da je razvoj socialnega dela s starimi ljudmi neločljivo povezan z gerontologijo. Nekateri avtorji (Milošević-Arnold, 1999; Nathanson in Tirrito, 1998) že s poimenovanjem področja socialnega dela s starimi ljudmi izražajo, da je povezovanje socialnega dela s starimi ljudmi in gerontologije neločljivo. Uporabljajo sintagmo gerontološko socialno delo. Izraz si lahko razlagamo na dva načina. Po prvi razlagi je takšno socialno delo specifično področje gerontologije, po drugi pa specifično področje socialnega dela z elementi gerontologije. V obeh primerih gre za interdisciplinarno področje, to pa je za razvoj tako ene kot druge vede bolj prednost kot pomanjkljivost.

V Sloveniji je, denimo, socialno delo v domovih za stare neposredno povezano z gerontologijo, saj je razvoj domov temeljil na socialno-gerontoloških načelih, ki jih je leta 1964 sprejel Socialno-zdravstveni zbor Skupščine SR Slovenije (Mali, 2008). Eden od razlogov, zakaj vodilne vloge pri razvoju domov v šestdesetih letih 20. stoletja ni prevzelo socialno delo, je v tem, da se je socialno delo takrat šele razvijalo, saj je bila Višja šola za socialne delavce ustanovljena leta 1955.

Na razumevanje staranja in starosti kakor tudi na razvoj gerontološkega socialnega dela je v tujini zelo vplivala ideologija neoliberalizma. Neoliberalizem se je uveljavil kot strukturna strategija in kot ideologija, ki poudarja, da starost ne bi smela biti posebej zaščiteno življenjsko obdobje in da tako privilegiranega statusa, ki ji ga zagotavlja socialna država, ni več mogoče upravičiti. Kako se ob demografskih spremembah, ki se kažejo v povečevanju starejšega prebivalstva, in neoliberalni ideologiji razvija socialno delo s starimi ljudmi? Ali lahko v drugi polovici 20. stoletja tudi v Sloveniji zaznamo vpliv neoliberalne ideologije na razumevanja starosti? Kako se ta vpliv kaže na področju socialnega dela s starimi ljudmi? To so bila ključna vprašanja, ki so me vodila pri raziskovanju zgodovinskih zapisov o staranju in starosti v reviji *Socialno delo* (in njenem predhodniku, *Vestniku sveta za socialno varstvo*), ki je osrednje mesto za publiciranje del na področju socialnega dela s starimi ljudmi.

V prispevku prikažem rezultate analize zapisov, ki obravnavajo teme s področja razumevanja staranja, starosti, gerontološke in socialnogerontološke znanosti ter socialnega dela s starimi ljudmi. V letih med 1961 in 1999 je izšlo 64 relevantnih prispevkov. Analizirala sem jih v dveh ločenih obdobjih, in sicer 1. obdobje med letoma 1961 in 1980 ter 2. obdobje med letoma 1981 in 1999. Zapise v obeh obdobjih sem analizirala v treh perspektivah in ugotavljala: (1) pokroviteljstvo do starih ljudi, ki onemogoča starim ljudem, da bi participativno in avtonomno odločali o svojem življenju; (2) elemente stigmatizacije in stereotipizacije, na podlagi katerih je podoba staranja, starosti in starih ljudi izključevalna, poniževalna in zmanjšuje njihovo vlogo v družbi; (3) zmanjševanje socialnih pravic. Rezultati analize so pomembni za razumevanje socialnega dela s starimi ljudmi kot posebnega področja socialnega dela, ki se v Sloveniji intenzivneje razvija po letu 2000 (Mali, 2013b; Mali in Grebenc, 2021).

Razumevanje staranja in starosti v kontekstu neoliberalne ideologije

Definicij neoliberalizma je veliko, večina se opira ne opise njegovega zgodovinskega razvoja v povezavi z ekonomsko analizo delovanja držav. Ideje neoliberalizma izhajajo iz dvajsetih let 20. stoletja in so svojo manifestacijo dočakale več kot 60 let pozneje, v podobi Ronalda Reagana in Margaret Thatcher (Ploštajner, 2015). Neoliberalizem je tako ideologija kot stopnja kapitalizma (Macnicol, 2015, str. 12). Usmerjen je proti socializmu, saj ga njegovi idejni snovalci razumejo kot nadgradnjo kapitalizma. V kontekstu socialne politike je neoliberalizem vplival na pospešeno privatizacijo, individualizacijo tveganj in odgovornosti za blaginjo, na omejevanje države blaginje, varčevalne ukrepe in večji poudarek na selektivnosti (Filipovič Hrast in Rakar, 2018, str. 119). Dobro viden je njegov današnji vpliv na področju skrbi za stare ljudi, saj se z umikom države blaginje in povečevanja pomena trga, družine, skupnosti in civilne družbe prelaga skrb in odgovornost na neformalne socialne mreže starega človeka (Hrženjak idr., 2024).

Za namen analize zgodovine socialnega dela s starimi ljudmi ne uporabim podrobne predstavitve neoliberalne ideologije niti neoliberalne družbeno-ekonomske analize. Ideologijo neoliberalizma umestim v kontekst razumevanja staranja in starosti v socialnem delu v drugi polovici 20. stoletja. Čeprav smo imeli v tem obdobju v Sloveniji drugačen politični sistem, ki s kapitalizmom in neoliberalizmom ne kaže neposredne zveze, je namen tokratnega preučevanja ugotoviti, kako je v zapisih iz tistega obdobja mogoče razbrati vplive neoliberalizma na razumevanje staranja in starosti v Sloveniji.

Simone de Beauvoir (2018, str. 253) opozarja na zapostavljenost starosti in starih ljudi v neoliberalni družbi, zlasti na »škandalozno« prakso družbe, ki negativno ravna s starimi ljudmi. Hitro upokojevanje, ki ljudi sili v družbeno nesprejemljiv status starca, kritizira na različne načine. Med drugim

navaja več raziskav, ki dokazujejo podobno veliko produktivnost kot pri mladih, če se delovno mesto prilagodi starejšemu delavcu.

Nekatere šibkosti, ki jih prinašajo leta, je mogoče sorazmerno lahko ublažiti: dati delavcu očala, mu omogočiti sedež namesto dela stoje – kaj takega je pogosto dovolj, da se znova prilagodi delu, vendar ni veliko podjetij, ki bi se lotila tega. Najpogostejše delavca že pri najmanjši zaznani šibkosti razporedijo na drugo delovno mesto, na primer na mesto vratarja, nadzornika, knjigovodje, razdeljevalca orodja, skladiščnika ipd. (de Beauvoir, 2018, str. 269).

Razporejanje na druga delovna mesta pomeni, da starejši delavci opravljajo slabše plačana delovna mesta, ki se sčasoma tudi ukinjajo in izginjajo. Ta delovna mesta umrejo skupaj s starimi ljudmi.

Med vidnejše kritike neoliberalizacije staranja uvrščamo Macnicola (2015), ki poudarja, da se kot značilnost neoliberalizma na področju upokojevanja kaže podaljševanje delovne dobe ob sočasni dolgoživosti družbe. Podaljševanje življenjske dobe ne pomeni samodejnega podaljševanja delovne dobe, čeprav so demografske spremembe pogosto tako prikazane. Za neoliberalizem je starost, podobno kot druge kategorije, npr. oviranost, brezposelnost, revščina, škodljiv konstrukt zagovornikov socialne države, ki spodbujajo lažno zavedanje o pravicah (Macnicol, 2015, str. 20). Edini pravici, ki sta v kapitalistični ekonomiji last posameznika, sta pravica do zasebne lastnine in možnost posameznikov, da prodajajo svoje delo po tržni ceni, ne glede na starost, spol, etnično pripadnost, zdravstveno stanje ipd. Ljudje se za poznejše upokojevanje odločijo, ker se jim odtegujejo pravice tako, da imajo z nižjo starostjo slabše pogoje upokojevanja. Neoliberalizem z zmanjševanjem pravic starejšim delavcem preprečuje zgodnejše upokojevanje in jih prisili, da ostanejo na starosti neprilagojenih delovnih mestih čim dlje. Ne gre za nepriznavanje produktivnosti, ki jo je v odnosu do starejših delavcev v šestdesetih letih 20. stoletja zaznala de Beauvoir, temveč za odvzemanje pravic in izkoriščanje starejših delavcev, da bi dobili pokojnino, ki so si jo prislužili z dolgotrajnim delom.

Neoliberalne težnje so vtakane v popularne in populistične sodobne izraze, med katerimi je v zadnjih desetletjih zelo opazen izraz »aktivno staranje«. Aktivno staranje poudarja produktivno in aktivno preživljanje starosti tako s podaljšano vključitvijo na trg dela kot tudi z družbeno produktivnimi dejavnostmi, kot je prostovoljstvo (Filipovič Hrast in Rakar, 2018, str. 120). Izraz je sam po sebi protisloven, saj ne gre za pospeševanje² staranja in starosti, izraz aktivno staranje lahko razumemo le kot težnjo po podaljševanju delovne aktivnosti. Koncept aktivnega staranja tudi ne upošteva različnih

2 V Slovarju slovenskega knjižnega jezika (b. d.) pomeni aktiven biti dejaven, delujoč, delaven, prizadeven. Neposredno razumevanje aktivnosti in staranja torej pomeni, da je aktivno staranje vsaka dejavnost, ki pripomore k hitrejšemu staranju. Vprašanje, ki se postavlja samo po sebi je, ali gre za neroden prevod angleškega izraza »active ageing« v slovenski jezik, a če bi ostali pri tej tezi, bi lahko našli primernejši prevod, predvsem bolj opisen, tak, ki bi pojasnil bistvo angleške besedne zveze.

pozicij starih ljudi, iz katerih izhajajo neenakosti med ljudmi, denimo zaradi: (1) različnega zdravstvenega stanja, ki zelo vpliva na samostojnost ali odvisnost od drugih; (2) razlik v ekonomski blaginji, ki se lahko izraža v pomanjkanju v različnih življenjskih obdobjih, še posebej v zadnjem; (3) avtonomije odločanja o življenju na stara leta (ali sploh želim biti delovno aktivna na stara leta ipd.).

Osrednje načelo neoliberalizma je, da starost ne bi smela biti posebej zaščiteno življenjsko obdobje in da tako privilegiranega statusa, ki ji ga zagotavlja socialna država, ni več mogoče upravičiti (Macnicol, 2015, str. 21). Razumevanju staranja je zato treba skoncentrirati v posplošene predstave o staranju in starih ljudeh, ki jih določajo vladajoče strukture za doseganje svojih ciljev. Pri tem je učinkovita starostna diskriminacija, ki s predsodki in diskriminacijo na podlagi starosti oblikuje stereotipne predstave o staranju kot obdobju šibkosti, odvisnosti in ranljivosti (Butler, 1969). Te predstave vodijo v stigmatizacijo starih ljudi. Za stigmatizacijo je ključno razhajanje med pričakovanji, ki jih socialno okolje goji do posameznika (navidezna socialna identiteta), in lastnostmi, ki jih ta v resnici ima (dejanska socialna identiteta) (Goffman, 2008, str. 12). Zaradi določenih lastnosti ali znamenj je posameznik, ki pripada določeni skupnosti ali kulturi, lahko zelo diskreditiran, predvsem pa tako diskvalificiran, da ne more polno družbeno delovati. Načeta je njegova socialna identiteta, saj je odrezan od družbe in zato tudi od samega sebe.

Stari ljudje v neoliberalni ideologiji nimajo pravega mesta, saj zanje neoliberalni kapitalizem ne more zagotoviti pomoči, če jo potrebujejo, ne potrebuje pa jih niti kot družbene skupine, saj ne pripomorejo dovolj k produktivnosti in učinkovitosti družbe. Takšen začaran krog Dahl (2017) opisuje kot naporno naprezanje (ang. *struggle*) socialne politike pri zagotavljanju oskrbe za stare ljudi. Z birokratizacijo se iztiska svoboda izbire in stare ljudi potiska v odvisnost, nesamostojnost in položaj družbenega bremena, za katerega so sami krivi. Javni sektor ne more prevzeti reševanja vprašanj starih ljudi, zasebni pa je starim ljudem finančno nedosegljiv. Edino, na kar se stari ljudje še lahko zanesejo, so socialna omrežja, še zlasti skrb družine in družinskih članov, če jih seveda imajo in se nanje lahko oprejo in želijo opreti.

Podobno ugotavljajo tudi Hrženjak idr. (2024), ko analizirajo slovenski Zakon o dolgotrajni oskrbi (2023). Sprejem zakona je bil dolg in naporen političen boj, ki smo mu bili priče skoraj dvajset let. Dobili smo zakon, ki vsebuje več spornih rešitev, med katerimi prednjači reševanje žgočega problema bremena skrbi neformalnih oskrbovalcev, ki je bil že pred sprejetjem zakona velik. Zakon o dolgotrajni oskrbi je usmerjen v glorificiranje neformalne oskrbe, saj z možnostjo zaposlovanja neformalnih oskrbovalk v okviru dolgotrajne oskrbe neformalno oskrbo preoblikuje v formalno. Pričakujemo lahko, da bo pretirana usmerjenost države na neformalno oskrbo v naslednjih letih ogrozila položaj žensk, jih iztrgala s trga delovne sile in pahnila v slabo plačano delo, ki bo zato vplivalo na njihove nižje pokojnine in pojavnost revščine v starosti. Država s spodbujanjem neformalne oskrbe verjetno

računa na zmanjševanje potrebe po institucionalni oskrbi in tako razume dezinstitucionalizacijo. Po drugi strani spodbuja institucionalno oskrbo, krepí zasebni sektor na tem področju in slabi javno oskrbo.

Ko razumemo bistvo neoliberalne ideologije, nas takšne kontraverznosti ne presenečajo. Slabo je, da smo socialne delavke in delavci tisti strokovnjaki, ki smo navzoči na področju dolgotrajne oskrbe in se od nas pričakuje, da neposredno pripomoremo k uresničevanju neoliberalne ideologije. Pomembno je, da imamo v takšnih razmerah dobro razvite strokovne usmeritve in načela, ki nas vodijo pri konkretnem delu s starimi ljudmi, in da uporabljamo strokovne metode pomoči, ki temeljijo na etičnih zavezah pomoči uporabnikom.

Razvoj socialne gerontologije in socialnega dela s starimi ljudmi v kontekstu neoliberalne ideologije

V prejšnjem poglavju sem predstavila ključne točke neoliberalizacije staranja in starosti, v tem pa me zanima, kako so jih teoretski koncepti socialne gerontologije podpirali ali skušali preseči. Za razumevanje zapisov o začetkih socialnega dela s starimi ljudmi so konceptualne usmeritve socialne gerontologije ključne, saj o pravih teoretskih izhodiščih socialnega dela s starimi ljudmi lahko govorimo šele po letu 2000 (Mali, 2008). To obdobje ne bo več v središču tokratnega analitičnega pristopa, ker bi s tem presegli namen in cilje raziskovanja.

Sovpadanje različnih procesov, kot so modernizacija, urbanizacija, industrializacija, razvoj znanosti, razpad tradicionalne družine, je vplivalo na zmanjševanje vloge starih ljudi v družini in družbi. Temu sta sledila stigmatizacija starih ljudi v družbi in vsesplošno odrivanje starosti iz sodobnega načina življenja. Industrializacija je pomenila konec plačanega dela za številne ljudi, tudi za stare. Zato so podobni problemi kot v kapitalističnih državah nastali tudi v Sloveniji. Socializem se je pojavil kot radikalna družbena moderna, vendar s poudarkom na industrializaciji in birokratski modernizaciji družbe za vsako ceno (Ule, 1989, str. 71). Odnos do starih ljudi in starosti je postal izrazito izkrivljen in popačen. Tako je na začetku sedemdesetih let 20. stoletja Perat (1969) opozarjal na problem zapostavljanja starejše populacije in prepuščanje starejše generacije sami sebi. Različne stresne situacije, ki jih prinaša starost, po njegovem mnenju povečujejo občutljivost in ranljivost starejše populacije. Vzroki za težave starih ljudi niso v njih samih, ampak v družbi, ki jih zanemara in odriva.

Na začetku osemdesetih let 20. stoletja je na problem družbenega zapostavljanja starih ljudi opozarjal Požarnik (1981). Zavzemal se je za zavestno in aktivno spopadanje s problemi staranja, izboljšanje socialnih odnosov med ljudmi, opozarjal je na pomen psiholoških, socioloških, ekonomskih in političnih vplivov na procese staranja in starost samo ter se zavzemal predvsem za odpravljanje predsodkov do starih ljudi. V istem obdobju je Townsend v

Veliki Britaniji ugotavljal identične probleme. Opisal jih je v teoriji strukturne odvisnosti in v njej pokazal, da je socialna politika kapitalističnih držav starim ljudem pripisala položaj odvisnosti od drugih, jih potisnila v začaran krog revščine, za nemočne pa ustvarila poniževalne institucije in različne službe (Jamieson, 2002, str. 15).

Že kmalu po formiranju gerontološke znanosti se je začela razvijati posebna veja gerontologije – socialna gerontologija. Raziskuje, kako družbena struktura vpliva na populacijo starih ljudi, zlasti na njihovo osebno izkušnjo s staranjem, in obratno, kako stari ljudje in njihove izkušnje s staranjem vplivajo na celotno družbeno strukturo. Ukvarja se z družbenim odzivom na demografske spremembe in vplivom teh odzivov na populacijo starih ljudi. Prav zaradi tako širokega področja raziskovanja so številni gerontologi vključeni v razvijanje politike za stare ljudi in posebno pozornost namenjajo razvijanju različnih oblik intervencij v praksi.

Macnicol (2015) opozarja, da se je neoliberalizem za uveljavljanje svoje ideologije pogosto opiral na ugotovitve socialnih gerontologov. Pri tem so politiki razlagali gerontološke perspektive, ki so veljale le za peščico starih ljudi, kot prevladujoče v družbi in tako podobo o staranju in starosti prilagajali svoji ideologiji.

Prvotne socialnogerontološke teorije so poudarjale značilnosti posameznikovega individualnega staranja. Tako sta Cumming in Henry (Jamieson, 2002, str. 13) oblikovala teorijo pasivizacije (*ang. disengagement theory*), po kateri družba zavzame distanco do starih ljudi enako, kot se stari ljudje distancirajo od družbe, to pa ustvarja funkcionalno harmonijo med obema. To spoznanje je vplivalo na povezovanje posameznika in družbe, zato je bila teorija deležna veliko kritik. Nasproti prejšnji teoriji je Havighurst leta 1963 oblikoval teorijo aktivnosti v starosti (*ang. activity theory*), ki poudarja, da morajo stari ljudje tudi v starosti ohraniti enako raven aktivnosti, kot so jo imeli v srednjih letih.

Ena prvih teorij, vzbudila je precej kritik, je bila teorija modernizacije (*ang. modernization theory*). Njena avtorja, Cowgill in Holmes, sta opozorila na položaj starih ljudi v moderni industrijski družbi in potrdila, da se status starih ljudi v družbi in družini znižuje. Redke pa niso bile tudi raziskave o iskanju novega smisla življenja v obdobju adolescence in starosti.

V osemdesetih letih 20. stoletja je bila v Združenem kraljestvu zelo vplivna teorija strukturne odvisnosti (*ang. structural dependency theory*), ki jo je leta 1982 oblikoval Townsend. Pojavile so se tudi druge, njej sorodne teorije (Walker, Phillipson), vse pa so temeljile na skupni političnoekonomski perspektivi, ki sta jo v ZDA oblikovala Minkler in Estes (Macnicol, 2015). Perspektiva poudarja, da starost družbeno konstruirajo dominantni ekonomski in politični interesi kapitalistične družbe. Townsendova teorija jasno pokaže, da je socialna politika kapitalističnih držav naredila stare ljudi odvisne od drugih, jih potisnila v začaran krog revščine, za nemočne pa ustvarila poniževalne institucije in različne servise. V takšnem »raziskovalnem duhu« so nastale raziskave o vplivih zaposlovanja in upokojevanja

(Kohli, Johnson and Falkingham), o revščini in neenakosti med starimi ljudmi (Vincent) tako znotraj kapitalistične družbe kot v svetovnem merilu (Wilson) (*ibid.*). Socialne gerontologe je pogosto zanimal vpliv ekonomskih in političnih sil na alokacijo družbenih virov. Ugotavljajo, da je različen status starih ljudi odvisen od javne politike, trendov ekonomije in strukture družbe. Gerontološke teorije poudarjajo, da družbene, ekonomske in politične usmeritve vplivajo na izkušnjo staranja, izgubo moči in avtonomije starih ljudi.

V sodobni socialni gerontologiji prevladuje ideja o delitvi življenja na različne življenjske poteke (ang. *lifecourse perspective*), ki poudarja, da je za razumevanje življenjskih razmer starih ljudi treba upoštevati njihove življenjske izkušnje. Gre za interdisciplinarno perspektivo, ki vključuje spoznanja iz sociologije, psihologije, antropologije in zgodovine. Njeni predstavniki se ukvarjajo z dinamičnimi, procesnimi in kontekstualnimi značilnostmi staranja, s starostjo povezanimi tranzicijami, povezovanjem starosti in družbenega konteksta, vplivi na proces staranja posameznika in družbe (na primer, kako življenje v različnih zgodovinskih obdobjih ali kohortah vpliva na staranje).

Sociološki diskurz o staranju in starosti se pogosto prepleta z moralno dimenzijo staranja in dejanskimi potrebami starih ljudi. Zasledimo razprave o skrbi za stare ljudi, oskrbovanju, načrtovanju skrbi, organiziranju pomoči in podobnih dimenzijah, ki spodbujajo negativen odnos do starosti, prezirajo dejanske potrebe starih ljudi in zgolj zaradi moralne dolžnosti do starih ljudi vzbujajo dobronamernost in pokroviteljstvo.

Na osebni ravni čutimo odgovornost do starih ljudi, saj je starost skupna in povezujoča dimenzija vseh generacij (Hazan, 1994, str. 17). Stare ljudi v tem pogledu potrebujemo, saj nam le oni lahko podajo pravo izkušnjo o starosti, ki nas čaka. Na drugi strani – in hkrati protislovno – ekonomski interesi in razmerja moči v družbi vplivajo na družbeno raven reprezentacije starosti, saj so razmerja moči med staro generacijo in drugimi generacijami obratna razmerjem moči na osebni ravni. Na družbeni ravni razumemo stare ljudi kot nesamostojne in odvisne od volje in interesov drugih. Po tem ključu so oblikovane politične smernice skrbi za stare ljudi kot tudi vse institucionalne ureditve, namenjene starim ljudem (ne le institucije za stare, tudi pokojninski sistem, socialno varstvo, skupnostne službe, skrbstveni poklici in drugo) (Mali, 2008). Stopnja sodelovanja starih ljudi pri načrtovanju in delovanju takšnih institutov je minimalna, zanemarljiva in spregledana, saj ne sodi v koncept nepremostljivega razcepa med starimi ljudmi in družbo. Pod vplivom takšnih razmer je nastajala in se še vedno oblikuje gerontologija. Gerontologija namenja premalo pozornosti izkušnjam starih ljudi, a le to bi pripomoglo k celostnemu pogledu na fenomen staranja, predvsem pa k vključevanju starih ljudi kot aktivnih članov družbe, ki lahko vplivajo na naravo družbenega okolja, v katerem živijo.

Raziskovanje elementov neoliberalizma v zgodnjih zapisih socialne gerontologije in socialnega dela s starimi ljudmi

Opis metodologije

Pregled prispevkov o socialnem delu s starimi ljudmi sem pregledovala v revijah, ki jih uvrščamo med pomembno gradivo za razvoj strokovnega in znanstvenega publiciranja na področju socialnega dela. Danes imamo v Sloveniji le eno znanstveno revijo – *Socialno delo* – ki je primarno usmerjena v seznanjanje znanstvene in strokovne javnosti o razvoju in dognanjih na področju socialnega dela. Leti 1961/1962 pomenita začetek samostojnega periodičnega publiciranja na področju socialnega dela (*Socialno delo*, b.d.), zato sem pri analizi gradiva upoštevala ta zgodovinski mejnik. Leta 1961 je izšla prva številka revije *Vestnik Sveta za socialno varstvo LRS*. Zanimivo je, da so bile že v prvih številkah revije objavljene teme o oskrbi starih ljudi. Pozneje je revija izhajala z različnimi imeni, denimo *Vestnik delavcev na področju socialnega dela* (1971–1981), *Socialno delo – časopis za teorijo in prakso* (1982–1994) in *Socialno delo* (od 1994).

Pregled in analizo prispevkov sem oblikovala na podlagi dveh usmeritev. Prva usmeritev pri analizi me je vodila skozi različna obdobja objavljanja. Pri tem sem izhajala iz razvoja gerontološkega socialnega dela, ki ga je preučeval Koskinen (1997). Njegova študija temelji na sistematični primerjavi različnih člankov o starosti in staranju, ki so izhajali v obdobju od 1920 do 1991 v treh različnih revijah: *The British Journal of Social Work* (Združeno kraljestvo), *Social Work* (ZDA) in *Soziale Arbeit* (Nemčija). Na podlagi zbranega gradiva je razvoj gerontološkega socialnega dela razdelil v tri faze: v zgodnjo fazo (1920–1940), formativno fazo (1950–1960) in fazo ekspanzije in stabilizacije (1970–1990). V zgodnji fazi je obstajal v praksi velik odpor socialnih delavcev do dela s starimi ljudmi, socialno delo še ni bilo profesionalizirano, prav tako ni bila razvita socialna gerontologija, zato to obdobje ni relevantno za našo analizo. V drugi, t. i. formativni fazi, se je zanimanje za socialno delo s starimi ljudmi povečalo, pojavijo se zapisi o metodah socialnega dela (s posameznikom, skupino, skupnostno delo). Za to obdobje je bil značilen vpliv gerontoloških raziskav na socialno delo s starimi ljudmi. V tretji fazi, fazi ekspanzije in stabilizacije, sta bila v ZDA, Združenem kraljestvu in Nemčiji opazna vnos gerontoloških vsebin v učne programe za socialno delo in veliko povečanje števila publikacij o socialnem delu s starimi ljudmi. Na prakso socialnega dela s starimi ljudmi so vplivala spoznanja različnih teorij, denimo teorije psihodinamike, behaviorizma, kognitivne teorije, ekološke, radikalne teorije, feminističnega socialnega dela, teorije kriznih intervencij, validacije, reminiscence, problemsko usmerjenega socialnega dela.

Po mnenju Milošević Arnold (1999) in Mali (2013a; 2013b) glede razvoja socialnega dela s starimi ljudmi v Sloveniji nismo veliko zaostajali za drugimi državami razvitega sveta. Vprašanja, povezana s starostjo, so bila del

izobraževanja za socialno delo v Sloveniji vse od sedemdesetih let 20. stoletja. Pozneje je Fakulteta za socialno delo v predmetniku med obvezne študijske vsebine vpeljala predmet Socialno delo s starimi. Kljub razvijanju specializiranega znanja na področju organizacije, duševnega zdravja, psihosocialne pomoči, skupnostne oskrbe in dela z mladimi v devetdesetih letih se je področje socialnega dela s starimi ljudmi pojavilo na fakulteti šele z bolonjsko prenovno študija leta 2010. Zaradi nekaterih specifik pri razvoju socialnega dela v Sloveniji (denimo ustanovitev Šole za socialne delavce leta 1955, izdajanje relevantne revije za publiciranje prispevkov o socialnem delu s starimi ljudmi po letu 1961) so za analizo zanimivi prispevki tudi po letu 1990. Pregled člankov sem razdelila v zgodovinski obdobji:

1. obdobje: 1961–1980: dejavniki, ki so pomembni v tem obdobju pri nas, so povezani z začetkom izhajanja revije *Vestnik Sveta za socialno varstvo LRS* (leta 1961) in revije *Vestnik delavcev na področju socialnega dela* (1971–1981). Izobraževanje za socialno delo in vnos vsebin socialnega dela s starimi ljudmi od sedemdesetih let postaneta del kurikula. V tujini se zanimanje za to področje socialnega dela povečuje, vpliv gerontoloških raziskav na socialno delo s starimi ljudmi se poveča.

2. obdobje: 1981–1999: revija *Vestnik delavcev na področju socialnega dela* se preimenuje v *Socialno delo* in pridobi status znanstvene revije. Tema socialnega dela s starimi ljudmi ostane del izobraževanja za socialno delo. V tujini se ekspanzivno povečuje posebno znanje za socialno delo s starimi ljudmi, oblikujejo se modeli socialnega dela s starimi ljudmi (npr. model medgeneracijske družinske obravnave, model koordiniranja storitev in pomoči; model supervizije za gerontološko socialno delo) (Mali, 2008).

Druga usmeritev pri analizi me je vodila pri iskanju nekaterih vidikov neoliberalne ideologije. Zanimala so me tri področja: (1) pokroviteljstvo do starih ljudi, ki onemogoča starim ljudem, da bi participativno in avtonomno odločali o svojem življenju; (2) elementi stigmatizacije in stereotipizacije, na podlagi katerih je podoba staranja, starosti in starih ljudi izključevalna, poniževalna in zmanjšuje vlogo starih ljudi v družbi (oblike in izrazi poimenovanja, posploševanje lastnosti starih ljudi ipd.); (3) zmanjševanje pravic (do zgodnje upokojitve, socialne blaginje ipd.). Pri tem sem upoštevala tudi vplive socialne gerontologije na pojavnost teh elementov, kot to opisuje Macnicol (2015).

Obe usmeritvi analize prikažem skupaj, v posameznih zgodovinskih obdobjih pogledam, koliko prispevkov o teh temah je objavljenih, kdo so avtorice in avtorji, in predstavim vsebinske rezultate analize. Če so omenjene specifične vloge socialnih delavcev, te izrecno omenim in opišem kontekst njihovega pojavljanja.

Prvo obdobje analize (1961–1980)

V prvem obdobju, trajalo je 19 let, je bilo objavljenih 46 relevantnih prispevkov. V obdobju od 1961 do 1968 je bil na leto v povprečju objavljen en članek.

Nato se v letih od 1969 do 1970 pojavi v eni številki do 8 prispevkov o socialnem delu s starimi ljudmi. Sledi obdobje neenakomernih objav, in sicer od leta 1972 na vsaki dve leti po tri ali štiri objave v isti številki revije, od leta 1977 do 1980 pa ni bil objavljen noben prispevek. Očitno to obdobje v Sloveniji le ni bilo tako zanimivo za pisce kot v tujini.

Različni so tudi tipi prispevkov. V prvih številkah revije zasledimo gradivo, ki je bilo napisano za obravnavo na Svetu za socialno varstvo LRS ali za socialnovarstveni zbor za vprašanja starejših ljudi, in perspektive razvoja tega področja. Pogosto je gradivo iz različnih posvetov, povzetki ali diplomska dela v celoti kot tudi poročila o raziskavah. Objavljena so tudi poročila o delu domov za stare, zlasti iz Občine Ljubljana. V šestdesetih letih so pogosti zapisi različnih programov, npr. Program razvoja gerontološko geriatrične dejavnosti (Acceto in Krajger, 1963). Prispevki so po večni obsežni, saj imajo nekateri od njih več kot 20 strani takratnega tiska.

Prevladujejo zapisi Olge Krajger, takratne svetovalke sekretariata, in socialnega delavca Janka Perata. Zanimiva so tudi njuna poročila iz obiskov v tujini, predvsem praks glede oskrbe starih ljudi v Švici, Romuniji, Nemčiji. Nekaj je zapisov tujih praks, a brez navedbe virov, poseben zgled je praksa iz Švedske.

Pojavnost neoliberalne ideologije v prispevkih:

(1) Pokroviteljstvo do starih ljudi

V Priporočilih Sveta za socialno varstvo LRS o izvajanju socialnega dela v stanovanjskih in krajevnih skupnostih (*Vestnik sveta za socialno varstvo LRS*, št. 1–2, 1962, str. 28) je v razdelku o družbeni skrbi za odrasle omenjeno: »zaščita bolnih, starih, vključno z vprašanji borcev in žrtvami fašističnega nasilja, skrb za invalide in dela manj zmožne osebe, če družina ne more poskrbeti za te ljudi in potrebujejo splošno družbeno pomoč.« Zanimiv je opis možnosti za stare ljudi, ki navaja identično prakso, kot jo poznamo še danes (Mali in Grebenc, 2021). Kadar družina ne zmore poskrbeti za pomoči potrebnega starega človeka, ki se denimo po zdravljenju iz bolnišnice vrne domov, je star človek nameščen v dom za stare. Tudi opozorila so identična kot danes: takšna praksa je zaradi »prenatrpanosti in notranje organizacije domov neprimerna« (*Vestnik sveta za socialno varstvo LRS*, št. 1–2, 1962, str. 29). Kot primernejša je omenjena nekakšna predhodnica današnje pomoči na domu, ki so jo v takratnem zapisu poimenovali kot »stalno servisno službo za pomoč starejšim ljudem v individualnih gospodinjstvih« (*Vestnik sveta za socialno varstvo LRS*, št. 1–2, 1962, str. 31). Izraz »pomoč na domu« je prvič zapisan v reviji *Vestnik sveta za socialno varstvo* leta 1963.

Kot posebna kategorija starih ljudi se v več zapisih pojavljajo t. i. »ostareli kmetje«. Omenjajo se kot problematična kategorija, ker nimajo lastnih dohodkov, družinski člani ne morejo skrbeti zanje (razpeti so med delom na kmetiji, v tovarnah in skrbjo za lastno družino), zdravstvene storitve, do katerih so upravičeni, pa so oddaljene od njihovih bivališč in zato neuporabne

(Krajger, 1962, str. 44). Krajger (1962, str. 52) rešitev za staro kmečko prebivalstvo vidi v oskrbi v drugih družinah, ki preprečuje institucionalizacijo in razbremenjuje družinske člane. Njeno razmišljanje bi danes vključili v koncept dezinstitutionalizacije oskrbe starih ljudi (Mali, 2012), ki je z vidika novih oblik oskrbe starih ljudi še vedno aktualen.

Že zelo zgodaj je v zapisih opazna ideja integrirane oskrbe starih ljudi, ki jo zasledimo tudi danes, ko podajamo usmeritve za dolgotrajno oskrbo (Mali in Grebenc, 2021; Mali, 2023; Flaker, 2024). Integriranost (Acceto in Krajger, 1963, str. 4) se nanaša na ustanavljanje različnih služb pomoči, od geriatričnih do gerontoloških institucij (denimo domov za stare ljudi), ki bi zagotavljali celostno oskrbo tako znotraj institucij kot tudi za stare ljudi, ki živijo v skupnosti. Koncept oskrbe, ki smo ga prepoznali pred nekaj leti kot inovacijo v dolgotrajni oskrbi (Mali idr., 2018), je bil vzpostavljen že v zgodnjih šestdesetih letih 20. stoletja.

V Programu razvoja gerontološko geriatrične dejavnosti (Acceto in Krajger, 1963) so eksplicitno navedeni tudi socialni delavci, ki naj bi zasedli vodilna delovna mesta v domovih za stare ljudi. Njihova vloga je prepoznana predvsem zaradi strokovnega znanja, ki jim ga ponuja program šole za socialne delavce. Leta 1964 je takšna usmeritev zapisana v sklepih in predlogih o stanju in razvoju domov za stare ljudi (*Vestnik republiškega sekretariata za socialno varstvo SRS*, 1964), kot opozorilo na dejansko spremembo v delovanju domov.

Potreba po zaposlovanju socialnih delavcev na področju oskrbe za stare ljudi je le redko omenjena, po letu 1963 šele več kot 10 let pozneje, v poročilu o raziskavi Življenjske razmere upokojencev, ki prejemajo dodatek za pomoč in postrežbo. Mesec (1974, str. 54) med predlogi raziskave navaja, da družine potrebujejo pomoč posebej usposobljenih in izobraženih ljudi, kot so denimo negovalke, prostovoljci in socialni delavci.

(2) Elementi stigmatizacije in stereotipizacije

Poimenovanje je različno, od danes stereotipnega, recimo onemogli, ostareli, ostarele osebe, posebna kategorija so ostareli kmetje, do danes vsakdanjega v strokovnih in znanstvenih publikacijah, recimo stari ljudje, starejši, stare osebe, domovi za stare ljudi. V enem besedilu pogosto zasledimo vse navedene različice poimenovanja ali pa v različnih besedilih le določene vrste izrazov. Zapisi kažejo na to, da stroka v tistem obdobju poimenovanju niti ni namenjala posebne pozornosti. Uporaba izrazov je bolj izraz razmišljanja pisca in njegovega področja delovanja kot česa drugega. Tako denimo Acceto (1966) uvede izraz starostnik. Tega prevzemajo pozneje tudi drugi avtorji in avtorice. Trente (1974, str. 29) uporablja izraz »moteče oseba« za tiste stare ljudi, ki so starejši in »moteči za svoje okolje, zato jih je potrebno namestiti v institucionalno oskrbo«. Ne pove pa jasno, kdo so ti ljudje, morda ljudje z demenco ali kakšno drugo boleznijo, omeni le, da delo z njimi zahteva več časa in strokovnega znanja.

Odnos do starih ljudi je viden tudi v zapisu s posveta o problematiki nastavitve in oskrbe starih ljudi (*Vestnik sveta za socialno varstvo LRS*, št. 3, 1962, str. 18), ki je kritičen do preseljevanja starih ljudi iz domačega okolja v institucionalno, da bi mlade družine pridobile potrebna stanovanja. Za stare ljudi naj bi se stanovanjska vprašanja reševala z gradnjo novih stanovanj, ki bi bila uporabna tudi za mlade. Nastale naj bi nove stanovanjske skupnosti, ki bi bile starim ljudem finančno dostopne in bi jih upravljali stari ljudje.

Perat (1962, str. 50) navaja izkušnje pri delu s starimi ljudmi kot študent socialnega dela. Stare ljudi opisuje zelo stereotipno:

Težko sprejmejo stališča, ki jih dotlej niso poznali; imajo zakoreninjene navade, obrambne mehanizme, izoblikovana življenjska načela, nezaupanje do mladosti in do vsega kar je novo, pogled uprt le v preteklost ipd.

Socialno delo s starimi ljudmi predstavlja kot težko, nehvaležno in težje kot delo z otroki ali ljudmi v srednjih letih. V njegovem zapisu je čutiti resen odpor do dela s starimi ljudmi. Skoraj deset let pozneje znova piše o predsodkih do starih ljudi:

Mladi najraje nočejo vedeti za stare, oziroma za tiste, ki jih oni smatrajo za stare, medtem ko prizadeti vedno ne mislijo o sebi, da so toliko stari. (Perat, 1973, str. 21)

O staranju in starosti piše kot o tretjem življenjskem obdobju, ki ga prežema pesimizem, ker so stari ljudje v družbi diskriminirani, mladi pa odklanjajo misel na starost:

Odklanjanje dosega včasih že meje prave diskriminacije v odnosu do tretje generacije in dobiva oblike neke vrste pravega anagrafičnega rasizma. (prav tam)

Bevc (1965, str. 38) v objavljenem diplomskem delu poudarja, da je posledica staranja prebivalstva v večanju števila bolnikov, ki potrebujejo specializirano zdravstveno oskrbo. Njeno stališče je zapisano na izrazito stereotipiziran način, saj ne postavlja podatkov v kontekst celostnega pogleda na staranje in starost. V sklepu besedila sicer navaja nekaj želja anketiranih starih ljudi, ki se nanašajo predvsem na večje pokojnine in odpravljanje strahu, da na stara leta ne bi dobili potrebne pomoči domačih ali tujih oskrbovalcev. Omenja tudi potrebo po odpravljanju strahu pred staranjem v družbi in oblikovanju pozitivnejšega odnosa mladih do starih ljudi. Razumemo jih lahko v kontekstu destigmatizacije staranja, ki je danes eno od osrednjih vodil socialnega dela s starimi ljudmi (Nathanson in Tirrito, 1998; Mali, 2022; McDonald, 2010).

(3) Zmanjševanje pravic

V gradivu iz posveta o problematiki nastavitve in oskrbe starih ljudi (*Vestnik sveta za socialno varstvo LRS*, št. 3, 1962, str. 1–24) je opazna miselnost, da je zaradi podaljševanja življenjske dobe treba podaljševati tudi

delovno aktivnost, da bi stari ljudje »čimdlje ostali koristni člani družbe«. Prehod v upokožitev naj bi bila načrtovana, upokožitev postopna, starejšemu delavcu naj bi se prilagodilo delovno mesto, da bi ostal čim dlje delovno aktiven, niso pa podane rešitve za zagotovitev enakega plačila na drugem delovnem mestu. Po upokožitvi naj bi se aktivnost starih ljudi navezovala na delo v »javnem družbenem življenju, zlasti v družbenih organizacijah in organih družbenega upravljanja« (*Vestnik sveta za socialno varstvo LRS*, št. 3, 1962, str. 20). Konkretnější je Perat (1962, str. 52), ki v povečanju števila starejših od 60 let vidi grožnjo povečevanja t. i. »gospodarsko neaktivnih oz. vzdrževanih oseb«. Rešitve vidi v podaljševanju zaposlovanja starejših delavcev, prilagajanju delovnih mest zanje, a v raziskavi, ki jo je izvedel na Goriškem (prav tam) ugotavlja, da ni pripravljenosti ne delodajalcev ne delavcev za to, saj prevladuje splošno mnenje, da je »starost čas počitka«.

V šestdesetih letih so pogosti zapisi, v katerih so našteje ugodnosti za izboljšanje gmotnega položaja starih ljudi v družbi. Acceto in Krajger (1963, str. 8–11) navajata pokojnine, med njimi invalidske, starostne in družinske, kakor tudi posebne vrste pokojnin za borce NOB. Kmetje niso upravičeni do teh dajatev, na stara leta lahko oddajo zemljo za obdelovanje v družbeno last, lahko jo prepišejo na potomce in pridobijo status preužitkarja, veliko pa jih ostaja nepreskrbljenih, nekateri tudi brez ustrezne pomoči za oskrbo in nego.

Acceto (1966, str. 10) obširneje predstavi gerontologijo in potrebo po njenem razvoju, ker je starost »problem, ki neizbežno terja posebne ukrepe socialne politike.« Omeni ključna vprašanja socialne politike, ki se nanašajo na oskrbo tistih starih ljudi, ki potrebujejo zdravstveno pomoč in oskrbo, tako v domačem okolju kot institucionalnem, posebej pa se ukvarja s podaljševanjem delovne aktivnosti. Upokojevanje je po njegovem mnenju prehitro, saj so ljudje zmožni aktivnega delovanja, čeprav izpolnjujejo pogoje za upokožitev, in se zgleduje po tujih praksah, ki zaradi demografskih sprememb (staranje prebivalstva) podaljšujejo delovno dobo. Pomembno se mu zdi, da bi po zgledu praks iz tujine zaposlili socialne delavke, ki bi svetovale in posredovale zaposlitve za starejše delavce (Acceto, 1966, str. 11). Acceto, ki je bil zdravnik in tudi ustanovitelj gerontologije v Sloveniji, po zgledu iz tujine svoje poslanstvo navezuje na socialnopolitično delovanje in v tem pogledu ne odstopa od kolegov, gerontologov iz tujine. Tri leta pozneje je Peratov zapis (1969, str. 20–34) z ustanovitvene skupščine Gerontološkega društva še dodatno podkrepil zahteve po podaljševanju zaposlovanja starih ljudi. Utemeljuje ga z dejstvi, da je delovno aktivnih čedalje manj, da so pokojnine slabe in s tem tudi »gmotni položaj starih ljudi«, da je splošen, družbeni pogled na staranje negativen, pesimističen in da ga lahko s podaljševanjem delovne aktivnosti izboljšamo. Zahteve predstavi kot program socialne sekcije Gerontološkega društva.

Drugo obdobje analize (1981–1999)

V drugem obdobju, ki prav tako obsega 19 let kot prvo, je bilo objavljenih le 18 relevantnih prispevkov. Letna objavljenost prispevkov je zelo neenakomerno razpršena. Na splošno je opaziti, da ni večjega zanimanja za objavljanje prispevkov o socialnem delu s starimi ljudmi. V obdobju 1981–1991 je bilo objavljenih le 7 prispevkov, v času 1993–1999 pa 11. Avtorji so različni, večina jih prihaja iz prakse in so po izobrazbi socialni delavci in delavke. Občasno objavljajo članke tudi zaposleni na Fakulteti za socialno delo. Tipi prispevkov so prav tako različni, poleg že omenjenih člankov (nekateri imajo zvrst današnjih znanstvenih preglednih člankov, drugi strokovnih člankov) je več poročil iz prakse (npr. o delu skupin za samopomoč v domovih, delavnicah o vodenju skupin za samopomoč). En prispevek je študentski, napisan kot strokovni esej. Kljub razmahu literature o gerontološkem socialnem delu v tujini, povečanemu številu objav, predvsem znanstvenih člankov v tujih revijah, se v edini nacionalni strokovni in od leta 1994 tudi znanstveni reviji socialnega dela v Sloveniji ne kaže trend znanstvenega preučevanja in razvijanja področja staranja in starosti v socialnem delu.

Pojavnost neoliberalne ideologije v prispevkih:

(1) Pokroviteljstvo do starih ljudi

Na tem področju se umešča socialno delo kot stroka, ki si prizadeva za destigmatizacijo starih ljudi in s svojimi strokovnimi metodami ravnanja vpliva na povečevanje participacije ljudi v vsakdanjem življenju, ne glede na življenjsko okolje starega človeka. Veliko pozornosti je v prispevkih namenjene vlogi socialnega dela v domovih za stare (Knific, 1988; Ramovš idr., 1992; Kristan, 1992; Grom, 1995; Majhenič, 1998). V devetdesetih letih je namreč imel velik uspeh projekt skupin starih ljudi za samopomoč, ki še danes obstaja in poteka pod okriljem Zveze društev za socialno gerontologijo Slovenije (b. d.). Prav socialno delo je imelo ključno vlogo pri razvoju tega projekta, po drugi strani pa se je s tem projektom v domovih za stare začela vzpostavljati strokovna vloga socialnega dela (Mali, 2008).

Redki so prispevki, ki umeščajo vlogo socialnega dela v kontekst socialne politike na kritičen način. Dragoš (1988, str. 81) denimo problematizira versko skrb za starejše in v tem kontekstu prikaže »ujetost socialnega dela v institucionalni okvir delovanja (samoupravni, državni, cerkveni, privatni ...)«. Opozarja na socialno delo kot pomoč, ki lahko stare ljudi pasivizira in se gre v tem primeru dobrodelnost, to pa nikakor ni identično profesionalizaciji socialnega dela. V tem pogledu je kritičen tudi do vladajočih struktur, ki želijo pasivizacijo starih ljudi in uveljavljanje načel in ideologije neoliberalizacije staranja. Tudi Hojnik (1988) je v isti številki revije kritična, ko opozarja na nezmožnost takratne socialne politike, da bi obvladala več fenomenov staranja hkrati, zato se zateka k prenašanju skrbi z države na neformalno oskrbo oz. družino. V prenosu skrbi socialne politike od države na družino, ki že z industrializacijo ni bila več zmožna

poskrbeti za stare družinske člane, je njena kritika upravičena. Podkrepi jih z argumentom, da tudi obstoječa denarna pomoč in razvitost institucionalne oskrbe, ki je med drugim najdražja oblika oskrbe, kažeta na odpovedovanje socialne politike pri reševanju vprašanj in stisk starih ljudi.

Bližje današnjemu razumevanju vloge socialnega dela na področju pomoči starim ljudem je zapis Vide Milošević Arnold (1984), v katerem na več kot 30 straneh predstavi možnosti za zagotavljanje ustrežnejših življenjskih razmer v starosti. V uvodu poudari, da je starejši populaciji treba zagotoviti enakopravnejši položaj, na podlagi katerega lahko samostojno odloča o življenju na stara leta, ki ji omogoča vlogo in aktivnosti tudi po upokojitvi. A pri tem ne vidi rešitev v podaljševanju delovne aktivnosti starih ljudi, temveč v drugih načinih ohranjanja stikov upokojenecev z organizacijami, v katerih so bili zaposleni, npr. slovesni, jubilejni dogodki, prejemanje internih glasil, preživljanje dopusta v počitniških namestitvah organizacij, sodelovanje pri športnih, kulturnih in drugih dejavnostih. Socialni delavec v delovni organizaciji naj bi skrbel za vključenost upokojenecev v te dejavnosti.

(2) Elementi stigmatizacije in stereotipizacije

Prevladuje skoraj enotno izražanje o starih, starih ljudeh, starejših. Slabšalno so občasno poimenovani stari ljudje, ki so povsem odvisni od pomoči drugih in živijo v domovih za stare, npr. ostareli, ki so obnemogli, ostareli kmetje.

Irgl (1995) je v reviji *Socialno delo* objavila članek o diskriminaciji starih ljudi, v katerem opiše ključne opredelitve dvojne in večkratne diskriminacije – zaradi starosti, življenja v institucijah za stare ljudi, izključnosti iz sfere produktivnosti in s tem zmanjšane vloge potrošnikov kot zglednih državljanov. Rešitve, ki jih ponuja socialno delo, vidi v razvoju zagovorništva in samozagovorništva, saj bi starim ljudem povrnila aktivno vlogo, moč in mesto, ki si ga v sodobni družbi zaslužijo.

(3) Zmanjševanje pravic

Skrb za starejše kmečko prebivalstvo, ki je bila pogosta tema zapisov iz 1. obdobja mojega raziskovanja, se v drugem obdobju pojavlja redko. Hribernik (1994) razpravlja o položaju starejših kmetov v kontekstu socialne politike, ki ne utegne več poskrbeti za posameznike, ki niso zmožni zagotoviti minimalne socialne varnosti. Še več, zaostrujejo se pravice za dodeljevanje socialnovarstvenih pomoči tistim, ki nimajo nobene moči in neposrednega vpliva na oblikovanje politik. Mednje sodijo po njegovem mnenju predvsem kmetje, ki zaradi starosti in s tem povezanih sprememb ne zmorejo več aktivno delati na kmetijah. Ponujena pomoč v obliki institucionalne oskrbe je zanje nesprejemljiva, celo ponižujoča, primerna je za ljudi iz urbanih okolij (Hribernik, 1994, str. 132). Starim kmetom ne preostane drugega kot družinska pomoč, ki jo komplementarno dopolnjuje pomoč sosedov in prijateljev.

Prav tako ni veliko zapisov o temi, ki se je vzpostavila v 1. obdobju in se nanaša na podaljševanje delovne aktivnosti starih ljudi. Zaznati je, da je Milošević Arnold (1984) pustila velik pečat s konkretnimi predlogi, kako lahko delovne organizacije ohranjajo stike z upokojenci. Mikuljan (1995, str. 49) navaja konkretne prakse: odpravnina, novoletne čestitke in darila, možnosti letovanja, prejemanje internih glasil. Socialne delavke v podjetjih prevzemajo odgovornost za upokojence kakor tudi za njihovo pripravo na upokojitev in starost. Prispevek je nastal v času, ko je v državi vladala velika brezposelnost, ki se je reševala z zgodnjim upokojevanjem. S tem pa se je krepila tudi stigmatizacija starosti kot obdobja, ki je manjvredno, ker ne producira ustvarjalnosti, produktivnosti in blaginje.

Sklepi

Analiza pisnih gradiv, objavljenih v predhodnikih revije *Socialno delo* in reviji *Socialno delo* med letoma 1961 in 1999, je pokazala vpliv neoliberalne ideologije na razumevanje staranja in starosti ter s temi vprašanji povezanega razvoja socialnega dela s starimi ljudmi. Vpliv se kaže na različnih področjih in je obravnavan v različnih prispevkih.

V prvem obdobju analize (1961–1980) je bilo objavljenih razmeroma veliko prispevkov, ki obravnavajo vprašanja staranja in starosti (več kot 70 % vseh analiziranih prispevkov). Večinoma so avtorji prispevkov isti, v drugem analiziranem obdobju (1981–1999) pa različni. To je lahko eden od kazalnikov manjšega objavljanja v drugem obdobju, ni pa verjetno edini. Kljub manjšemu številu prispevkov v drugem obdobju so ti prispevki različnih tipov (pregledni znanstveni, strokovni, poročila iz prakse) in zelo kritično obravnavajo obstoječo socialno politiko na področju skrbi za stare ljudi.

Kot prvo merilo pri identificiranju neoliberalne ideologije sem uporabila pojav pokroviteljstva do starih ljudi. V prvem obdobju preučevanja gradiva je veliko prispevkov s tem pristopom. Stari ljudje so predstavljeni kot skupina, ki potrebuje zaščito, pomoč v domačem okolju ali institucionalnem. Posebna skupina, ki potrebuje še večjo zaščito, je staro kmečko prebivalstvo. Vloga socialnega dela ni posebej omenjena v tem kontekstu, saj so besedila po večini pisana kot programi za razvoj dejavnosti zaščite starih ljudi. V drugem obdobju analiziranja besedil je vloga socialnega dela posebej omenjena v domovih za stare ljudi, v povezavi s skupinami za samopomoč. Pojavi se kritičen odnos do socialne politike, ki odpoveduje pri reševanju vprašanj in stisk starih ljudi ter prenaša odgovornost skrbi na neformalne mreže starih ljudi.

Drugo merilo, ki sem ga poimenovala elementi stigmatizacije in stereotipizacije, je relevantno v obeh obdobjih preučevanja gradiva. Ni enotnega poimenovanja starih ljudi, ki bi temeljilo na konceptualnih opredelitvah, denimo socialnega dela, kot to utemeljujemo danes (Mali in Grebenc, 2021), temveč se raba izrazov razlikuje od preferenc in razumevanja staranja posameznega pisca besedila. V prvem obdobju je opaziti negativen odnos do staranja,

kritičnost do prevladujočih predsodkov med mlado in staro generacijo, pesimizem zaradi obstoječe družbene diskriminacije starih ljudi in odklonilnega odnosa mladih ljudi do staranja in starosti. V drugem obdobju je objavljen targetiran esejski zapis o diskriminaciji starih ljudi in vlogi socialnega dela pri krepitvi družbene moči starih ljudi.

Tretje merilo analize se nanaša na zmanjševanje pravic. To se najpogosteje kaže kot zahteva po podaljševanju delovne aktivnosti starih ljudi. Najdemo jo v obeh preučevanih obdobjih, a z nekoliko različnimi poudarki. V prvem obdobju se podaljševanje delovne aktivnosti utemeljuje z odpravljanjem predsodkov do starih ljudi, saj bi le tako stari ljudje lahko pokazali, da so koristni člani družbe. Obdobje upokojitve se razume kot družbeno breme. So pa v tem kontekstu omenjene socialne delavke, in sicer kot strokovnjakinje, ki bi starejšim delavcem lahko svetovale in posredovale zaposlitve, prilagojene njihovim potrebam. V drugem obdobju preučevanja gradiva ta ideja postane še konkretnejša. Socialne delavke, zaposlene v podjetjih, naj bi prevzele odgovornost za delo z upokojenci, da bi ti ohranjali stik s podjetji.

Malo je zapisov, ki bi konkretno obravnavali socialno delo s starimi ljudmi kot posebno področje socialnega dela. Tema staranja in starosti je sicer zelo opazna v prvem obdobju preučevanja gradiva, a vsebinsko ne tako, da bi omogočala konkretnejši razvoj socialnega dela. V tem obdobju je večja usmerjenost na razvoj socialne gerontologije kot specifične vede za preučevanje starosti. V drugem obdobju je v zapisih zaslediti že več neposredne usmerjenosti na socialno delo, a zgolj kot praktične, strokovne dejavnosti, ne pa tudi znanstvene in konceptualne utemeljenosti. Ta spoznanja so lahko izhodišče za pregled zapisov od leta 2000, saj lahko pričakujemo, da je bilo to področje socialnega dela takrat tako konceptualno kot praktično podrobneje predstavljeno.

Viri

- Acceto, B. (1966). Vloga in mesto Slovenskega Inštituta za gerontologijo in geriatrijo v Ljubljani. *Vestnik Sveta za socialno varstvo LRS*, 5(5-6), 1-8.
- Acceto, B., & Krajger, O. (1963). O problemih starejših ljudi in programu razvoja gerontološko geriatričnih dejavnosti. *Vestnik republiškega sekretariata za socialno varstvo SRS*, 3(3-4), 1-20.
- Bevc, Z. (1965). Življenjski pogoji ostarelih oseb v Občini Ljubljana - center (diplomska naloga). *Vestnik socialnega varstva SRS*, 4(2), 30-52.
- Butler, R. N. (1969). Age-ism: another form of Bigotry. *The Gerontologist*, 9(4), 243-246.
- Dahl, H. M. (2017). *Struggles in (elderly) care. A feminist view*. London: Palgrave Macmillan.
- de Beauvoir, S. (2018). *Starost 1*. Ljubljana: OPRO, zavod za aplikativne študije.
- Dragoš, S. (1988). O verski skrbi za starejše. *Socialno delo*, 27(2), 79-92.
- Filipovič Hrast, M., & Rakar, T. (2018). *Socialna politika danes in jutri*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Flaker, V. (2024). Med vizijo in zakonom: dosežki, pomanjkljivosti, izzivi in pasti zakona o dolgotrajni oskrbi. V J. Mali (ur.), *Dolgotrajna oskrba ljudi z demenco v Sloveniji v teoriji in praksi socialnega dela* (str. 29-85). Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani.

- Goffman, E. (2008). Stigma. Zapiski o upravljanju poškodovane identitete. *Dialogi*, letnik 9. Maribor: Založba Aristej.
- Grom, A. (1995). Primer suportivne psihoterapije starejših. *Socialno delo*, 34(3), 225–234.
- Hazan, H. (1994). *Old age: constructions and deconstructions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hojnik, I. (1988). Staranje in starostno varstvo v svetu in pri nas. *Socialno delo*, 27(2), 114–122.
- Hribernik, F. (1994). Kdo skrbi za ostarele kmete? *Socialno delo*, 33(2), 129–136.
- Mrženjak, M., Mali, J., & Leskošek, V. (2024). Policy controversies in the long-term care act in Slovenia. V A. Dohotariu, A. P. Gil, & L. Volanská (ur.), *Politicising and gendering care for older people: multidisciplinary perspectives from Europe* (str. 119–137). Manchester: Manchester University Press.
- Irgl, V. (1995). Diskriminacija starih ljudi. *Socialno delo*, 34(5), 297–302.
- Jamieson, A. (2002). Theory and practice in social gerontology. V A. Jamieson, & C. Victor, C. (ur.), *Researching ageing and later life* (str. 7–20). Buckingham: Open University Press.
- Koskinen, S. (1997). Aging and social work: the development of gerontological social work. V N. Stropnik (ur.), *Social and economic aspects of ageing societies: European Inter-University Consortium for International Social Development – European Branch* (str. 1–16). Ljubljana: Institute for Economic Research.
- Knific, B. (1988). Skupine za samopomoč v Domu upokojencev Izola. *Socialno delo*, 27(4), 317–328.
- Krajger, O. (1962). O problemih nastanitve in oskrbe starih ljudi. *Vestnik sveta za socialno varstvo LRS*, 1(3), 1–22.
- Kristan, J. (1992). Skupine za samopomoč starih. *Socialno delo*, 31(1–2), 201–234.
- Macnicol, J. (2015). *Neoliberalising old age*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Majhenič, M. (1998). Skrb za stare. Od države blaginje do samopomoči. *Socialno delo*, 37(3–5), 279–282.
- Mali, J. (2008). *Od hiralnic do domov za stare ljudi*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Mali, J. (2012). Uvajanje dezinstitutucionalizacije na področju oskrbe starih ljudi. *Časopis za kritiko znanosti*, 39(250), 86–94.
- Mali, J. (2013a). Social work with older people: the neglected field of social work = Socialno delo s starimi ljudmi: zapostavljeno področje socialnega dela. *Dialogue in praxis: a social work international journal*, 2(1/2), 23–40.
- Mali, J. (2013b). Socialno delo s starimi ljudmi kot specializacija stroke. *Socialno delo*, 52(1), 57–67.
- Mali, J. (2022). Pregled in analiza aktualnih konceptov socialnega dela z ljudmi z demenco. *Socialno delo*, 61(2/3), 129–146.
- Mali, J. (2023). A map of long-term care for people with dementia at the level of local communities: the needs of people with dementia and the vision of care. *Metodološki zvezki*, 20(2), 109–124.
- Mali, J., Flaker, V., Urek, M., & Rafaelič, A. (2018). *Inovacije v dolgotrajni oskrbi: primer domov za stare ljudi*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Mali, J., & Grebenc, V. (2021). *Strategije raziskovanja in razvoja dolgotrajne oskrbe starih ljudi v skupnosti*. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani.
- McDonald, A. (2010). *Social work with older people*. Cambridge: Polity Press.

- Mesec, B. (1974). Življenjske razmere upokojencev, ki prejemajo dodatek za pomoč in postrežbo. *Vestnik delavcev na področju socialnega dela*, 13(5-6), 42-57.
- Mikuljan, M. (1995). Priprava ljudi na starost z vidika socialnega dela. *Socialno delo*, 34(1), 45-52.
- Milošević Arnold, V. (1984). Možnosti za zagotavljanje ustreznih življenjskih pogojev v starosti. *Socialno delo – časopis za teorijo in prakso*, 23(3-4), 192-223.
- Milošević-Arnold, V. (1999). Razvoj in značilnosti socialnega dela s starimi ljudmi. *Kaljenje*, 1, 8-24.
- Nathanson, I. L., & Tirrito, T. T. (1998), *Gerontological social work: theory into practice*. New York: Springer Publishing Company.
- Perat, J. (1962). Vzroki demografskega staranja v Goriškem okraju in skrb za stare ljudi. *Vestnik sveta za socialno varstvo LRS*, 1(4), 45-56.
- Perat, J. (1969). Socialni vidiki gerontologije. *Vestnik Sveta za socialno varstvo LRS*, 8(6), 20-34.
- Perat, J. (1973). Tretje obdobje in mi. *Vestnik delavcev na področju socialnega dela*, 12(1-2), 21-26.
- Ploštajner, K. (2015). Neoliberalizem in njegova manifestacija v mestu. *Teorija in praksa*, 52(3), 476-493.
- Požarnik, H. (1981). *Umetnost staranja: leta, predsodki in dejstva*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Ramovš, J., Kladnik, T., Kristan, J., Knific, B. idr. (1992). Skupine za samopomoč starih. *Socialno delo*, 31(1-2), 199-200.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika* (b. d.). Pridobljeno 7. 2. 2025 s <https://fran.si/iskanje?View=1&Query=aktivno>
- Socialno delo* (b. d.). Pridobljeno 4. 2. 2025 s <https://www.revija-socialnodelo.si/zgodovina-revije/>
- Trente, T. (1974). Prispevek k podobi zavodskega varstva starih ljudi v SRS. *Vestnik delavcev na področju socialnega dela*, 13 (3-4), 26-32.
- Ule, M. (1989). Kriza industrijske moderne in novi individualizem. *Družboslovne razprave*, 6(7), 66-75.
- Zakon o dolgotrajni oskrbi (2023). *Ur. l. št.* 84/23, 112/24 in 44/25.
- Zveza društev za socialno gerontologijo Slovenije (b. d.). Pridobljeno 5. 2. 2025 s <https://www.skupine.si/o-nas/zgodovinski-mejniki/>